

Türbesi, Osmanlı mimarı Muhammed İsbâ tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca resmî toplantı salonları olarak bilinen Divân-ı Âm ve Divân-ı Hâs, şehrin önemli sanat eserleri arasında yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Babur, *Vekayi* (trc. ve nşr. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1946, II, 303-305, 330-333, 335, 398, 403-405, ayrıca bk. İndeks; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, III, bk. İndeks; J. B. Tavernier, *Travels in India*, Lahore 1976, I, 104, 112; Stanley Wolpert, *A New History of India*, New York 1982, s. 140, 150; P. V. Begde, *Forts and Palaces of India*, New Delhi 1982, s. 136-145; M. P. Singh, *Town, Market, Mint and Port in the Mughal Empire 1556-1707*, New Delhi 1985, bk. İndeks; S. Israel—B. Grewal, *India*, Germany 1985, s. 107-110; R. Nath, *History of Mughal Architecture*, New Delhi 1985, I, 90-94, 109-119; II, 102-139; I. P. Gupta, *Urban Glimpses of Mughal India*, *Agra the Imperial Capital*, Delhi 1986; S. A. A. Rizvi, *The Wonder that was India*, London 1987, II, 93, 95, 105, 120, 129-131, 191, 219; Bianca Maria Alfieri, "Delhi, Agra Lahore: le capitali dell'India moghul", *Islam Storia e Civitta*, XX/3, Roma 1987, s. 163-183; "Agra", *IA*, I, 151-152; Nurul Hasan, "Agra", *EI²* (İng.), I, 252-254; a.mlf.—Seyyid Ali Abbas, "Agra", *UDMİ*, I, 189-194; G. Hambly, "Agra", *Eir.*, I, 611-612.

İDRİS BOSTAN

AGUËLİ, John Gustaf

(bk. ABDÜLHÂDİ).

AĞA

İtibarlı emirlere,
birçok kuruluşun başındaki âmirlere,
yörelere idaresini ellerine almış
kimsele verilen unvan.

Ağa, Moğolca "büyük erkek kardeş" mânasındaki aka kelimesinden gelir (bk. G. Doerfer, I, 155-158). Türkler eski zamanlardan beri "büyük erkek kardeş" anlamında eçi sözünü kullanıyorlardı. Eçi, aynı zamanda "amca" mânasına da geliyordu. Selçuklular devrinde "ağabey" şeklindeki asıl mânasından başka büyük ve itibarlı emirlere hükümdarların bile eçi (içi) dedikleri biliniyor. Meselâ İran Selçuklularından Arslanşah, 558 (1163) yılındaki Gürcistan seferine katılan Ahlat Şahı II. Sökmen'e eçi diye hitap ettiği gibi, Anadolu Selçukluları Sultanı IV. Rükneddin Kılıcarşah da devleti elinde tutan Pervane Muînüddin Süleyman'a eçi diyordu.

Moğollar büyük erkek kardeşlerine aka, küçük erkek kardeşlerine de ini diye hitap ediyorlardı. İni, Orhun Kitâbeleri'nde geçer ve Bilge Kağan Kül Ti-

gin'den daima "İnim Køl Tigin" diye söz eder. Buna göre Moğollar'ın ini sözünü Türkler'den aldıkları söylenebilir. Fakat ini sözünü alırken eçiyi almamaları dikkat çekmektedir. Cengiz Han hânedanı arasında, Moğol devrinde aka ve ini sık sık kullanılırdı. Bununla hânedan mensupları arasında küçüklerin büyüklere itaati dile getirilir ve birlik şuurunun yaşıtılmasına çalışılırdı. Çağatay, Özbek ve diğer kavimlerin dilinde aka ve daha ziyade onun sadalı şekli ile ağa, kolayca eçi veya içinin yerini aldı. Anadolu'da ise aka, daha XIII. yüzyıldan itibaren ağa şeklinde yazılmış ve başlangıçta şeref unvanı olarak kullanılmıştır. Nitekim Sultan Veled Anadolu'daki Moğol valilerinden Samagar Noyan için yazdığı manzumede ondan "Samagar Ağa" diye söz eder (bk. *Divân-ı Sultan Veled*, s. 306). XIV. yüzyılın birinci yarısında da ağanın Moğol beyleri arasında unvan olarak kullanıldığı görülür. Anadolu'da bu unvanı taşıyanların en ünlüleri de yine Moğol asıllı idiler. XIV. ve XV. yüzyıllarda kardeşler arasındaki yaş durumu ulu karındaş ve kiçi karındaş kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Ağa daha sonra "ağabey" mânasında kullanılmaya başlanmış ve zamanla her yerde eçinin yerini almıştır. Dede Korkut destanlarında hem büyük kardeş hem de dolayısıyla "büyük ve muhte-

rem bey" mânasında kullanılan ağa, günümüzde de Anadolu'da köy ve kasabalarda "kardeş" mânasında kullanılmaktadır. Edebî Türkçe'de ağanın bey kelimesi de ilâve edilerek ağabey şeklinde kullanıldığı mâlumdur; fakat bu, çok defa başka şekilde telaffuz edilir. Eçiye gelince, eçi ve içi şekillerinde "büyük kardeş, amca", hatta diğer bazı mânalarda olmak üzere, Anadolu'nun bazı yörelerinde hâlâ kullanılmaktadır.

Selçuklular devrinde, "baba" mânasındaki ata ile beg kelimelerinden meydana gelen atabegin büyük bir memuriyet ve hatta bazı hallerde hükümdarlık unvanı olduğu bilinmektedir. Fakat eçinin unvan olarak kullanıldığına dair hiçbir delile sahip değiliz. Moğollar'ın aka kelimesi ise daha "kaanlar" devrinde itibaren bir unvan şeklinde kullanıldı. Çeşitli kaynaklardan da anlaşılacağı üzere aka, daha ziyade asil soydan olmayan, fakat hizmetleri sayesinde mühim mevkilere yükselen itibarlı, saygı duyulan devlet adamlarına verilen bir unvandı. Bu unvan, İlhanlılar'dan sonra da genellikle noyanlar ve beyler zümresine mensup olmayan devlet adamları tarafından kullanıldığı gibi, Moğol asilzade zümresine mensup noyanlar aka unvanı ile de anılmışlardır. Bu husus şüphesiz, akanın "itibarı yüksek, saygıdeğer" şeklinde bir mâna kazanmış olması ile ilgilidir.

Timurlular'da ise akanın muteber, saygıdeğer ve kudretli şahıslara unvan olarak verildiğine dair misallere rastlanmaz. Buna karşılık Timurlu kaynaklarında bu kelime daha çok ağa şeklinde yazılmakta ve asil kadınlara unvan şeklinde verilmektedir. Ancak kadınlar tarafından kullanılan ağa unvanı begim (begüm) ve hanım (hanum) gibi devam etmeyip Timurlular'dan sonra -hiç değilse İran'da- kullanılmamıştır. Diğer taraftan akanın Timurlular'dan çok önce, nâdir de olsa kadınların unvanı olarak taşındığını biliyoruz.

Akkoyunlular'da da beg zümresine mensup olmayan görevlilerin aka unvanını taşıdıkları görülüyor. Akkoyunlular'ın bu unvanı, şimdi İran'da olduğu gibi, ağa şeklinde telaffuz etmiş olmaları pek muhtemeldir. Akkoyunlular'da bu unvanı taşıyanlar daruga*lık, nöker*lik ve tavacı*lık gibi işlerde kullanılmışlardır. Aka ilk defa bu devirde bir memuriyet unvanı şeklinde kullanılmıştır ki bu memuriyet de eşik ağalığı idi. Akkoyunlular'da eşik ağası, bilhassa hükümde-

Yarıçerici ağası ve yamağı (M. Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İÜ Kıp., TY, nr. 9391)

rın huzuruna kabul edilme işine nezaret eden büyük memura denilirdi.

Türk ve Moğol devlet teşkilâtı geleneklerini kuvvetle devam ettiren Safevîler'de aka -ağa şeklinde telâffuz edilecek en başta oymakların ileri gelenlerini ve büyüklerini ifade ederdi. Ayrıca, İstanbul'a gönderilen bazı elçilerin, avcıbaşlarının ve darugâların da bu unvanı taşıdıkları görülür. Diğer taraftan, "hâce-serâ" denilen saraydaki hadımların aynı unvanla anıldıkları da bilinmektedir. Bu hadım ağaları şahırların hususi hizmetlerini gördükleri gibi, hazineye, silâhhaneye, köşk ve kasırlara da nezaret ederlerdi. Bunlardan başka Safevîler'de "eşik akası başı"ları ile Şah Abbas'tan itibaren de "kullar akası" görülür. Ancak Safevîler'de eşik akası başıların *beg*, hatta bazan *han*, kullar akası ise daima *han* unvanını taşırdı. Safevîler'den sonra, bilhassa Kaçarlar devrinde aka unvanı mülkî memurlar tarafından da taşınmıştır. Bunun neticesinde aka (ağa) Türkçe'deki *bey* (= bay) karşılığında bir mâna kazanmıştır. Günümüzde Farsça'da aka bu anlamda kullanılmaktadır.

Ağa kelimesine, pek tabii olarak Mısır'da yazılmış Türk diline ait eserlerde ve ilk devir Memlük kaynaklarında rastlanmaz. Bu söz, ağa şeklinde son devir kaynaklarında görülür. Hatta *ini* kelimesine de yine bu kaynaklarda tesadüf edilir. Bunların Arapça çoğul şekilleri olan *ağavât* (büyük kardeşler), *iniyât* (küçük kardeşler) sözlerine daha sıkça rastlanır. Bu kaynaklardan elde edilen kayıtlara göre, ocaktaki yaşça ve kıdemce ileride olan memlüklere -ininin ziddi olarak- genç memlüklere yetiştiren muallimlere, sultanın hizmetindeki tecrübeli memlüklere ve hatta bizzat asker olarak vazife görmekte olan memlüklere ağa ve ağavât denilmekte idi.

Anadolu'da ilk önce unvan olarak Moğollar tarafından kullanılan ağa kelimesini Türkmen beyleri de onlardan alarak kullandılar. Lâçin Ağa ile Sungur Ağa'nın Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in emirlerinden olduğu bilinmektedir. Ali Ağa da Erzincan hâkimi Mutahharten'in büyük emirlerinden biri idi. Germiyanoglu Süleyman Şah'ın sofracıbaşısı olan Paşacuk Ağa, daha sonra Osmanlı hizmetine alınmıştı (bk. Âşıkpaşazâde, s. 131). I. Murad devrinde Osmanlı emirleri arasında Aksungur Ağa görülür ki (bk. *a.g.e.*, s. 130-131), onun Yeniçeri Ocağı'nın başı olması muhtemeldir. Hasan Ağa'nın ise Yıldırım Bayezid devrinde

yeniçeri ağası olduğu kati olarak bilinmektedir. II. Murad devrindeki emirler arasında birçok Özbek Ağa görüldüğü gibi, XIV. ve XV. yüzyıllara ait mezar kitâbelerinde ağa unvanlı şahıslara sık sık rastlanmakta ve bunlardan mühim bir kısmının bilhassa XIV. yüzyıla ait olanlarının Moğol asıllı emirlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti teşkilâtının genişleme ve gelişmesi üzerine ağa, askerî teşkilâtta en çok kullanılan unvan haline geldi. Öyle ki, eyalet ve sancakların askerî valileri olan paşa ve beylerden sonra imparatorluğun askerî teşkilâtındaki bütün âmirler, saray teşkilâtındaki kuruluşların başında bulunanların ve hatta bazı mülkî reislerin bu unvanı taşıdıkları görülür. Ağa unvanını taşıyanların çok defa vazifeleri ile tarif edilmeleri de bu unvanın yaygın bir şekilde kullanılmasından ileri gelmiştir. Kızlar ağası (Dârüssaâde ağası), devşirme ağası, özeni ağası gibi. Bunlar arasında, vazifeleri ancak izah edilmek suretiyle anlaşılabilenleri de az değildir. Sakallı ağalar (vezîriâzamların hizmetinde bulunan imam, berberbaşı, peşkirici ve diğerleri gibi ağalar; bunlara iç ağalar da denirdi), bıyıklı ağalar (yine vezîriâzamların hizmetinde bulunan silâhtar, selâm ağası ve diğerleri gibi ağalar; bunlara dış ağalar adı da verilir), *girdab* ağası (Tuna'dan geçecek zahire ve mühimmat yüklü gemilerin emniyet içinde seyretmelerine nezaret eden vazifeli), üstü açıklar ağası (üstü açık denilen gemilere bakan vazifeli) vb.

Garp ocaklarından Cezayir Ocağı tarihinin beylerbeyleri, paşalar, ağalar ve dayılar olmak üzere dört devreye ayrıldığını biliyoruz. Bu devirlerden ağalar devri on iki yıl (1659-1671) gibi pek kısa bir zaman sürmüştür.

Uzun ve mağlûbiyetle sona eren harpler Osmanlı idaresini Anadolu'da pek zayıf bir duruma düşürmüştü. Bunun neticesinde köylerin, yörelerin ve hatta bazı bölgelerin idaresi oralandaki kuvvetli aile ve şahısların eline geçti. Bunlara karşı bir şey yapamayan devlet, "âyan" adını vererek onları kendi temsilcileri gibi tanımak zorunda kaldı. İktidarlarına ve dayandırları kuvvete göre, bir veya birçok köyü, yöreleri ve bölgeleri idare eden bu âyanların pek çoğu ağa unvanını taşırlardı. Ünlü derebeyleri Kozanoğulları'nda hânedanın bütün mensupları *beg* unvanını taşırlar, bunlardan ancak derebeylik mevkiine geçenler ağa unvanı ile anılırlardı. II. Meşrutiyet'e kadar gelen ordu teşkilâtında

yüzbaşı ile binbaşı arasında kolağası rütbesi görülür. Yine bu teşkilâtta mülâzim, yüzbaşı ve binbaşı gibi alaydan yetişme zâbitler de ağa unvanı ile anılırlardı.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ağbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (nşr. Muhammed İkbâl), Lahor 1933, s. 158; *Divân-ı Sultan Veled* (nşr. F. Nafiz Uzluk), Ankara 1941, s. 306; Resîdüddin, *Câmi'ü't-tevârîh*, Moskova 1965, s. 139, 230; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (nşr. Osman Turan : *Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*), Ankara 1944, s. 85; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (nşr. Kilişli Muallim Rifat), İstanbul 1928, s. 535; *Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muharem Ergin), Ankara 1958, I, 113, 114, 228, 229, 231, 233; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-tevârîh* (nşr. Hânâbâ Beyânî), Tahran 1317, Dizin; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (nşr. W. Popper), Berkeley 1928, VI, 322, 477, 680; a.mlf., *Havâdisü'd-dühûr fî meza'l-eyyâm ve's-şühûr*, Berkeley 1942, s. 762, 787; Ebû Bekr-i Tihirânî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (nşr. Necatî Lugal—Faruk Sümer), 1962-64, İndeks; Fazlullah b. Rûzbihân, *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Emîrî* (trc. V. Minorovsky), London 1957, s. 75-79, 89-90; Âşıkpaşazâde, *Târîh* (nşr. Nihal Atsız), İstanbul 1948, s. 130-131, 146, 176; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr fî vekâ'î'ü'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire 1383/1963, IV, 98; V, 82, 219, 245, 367; İbn Tolun, *Müfâkehâtü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire 1962-64, I, 303; II, 24; İskender Bey Münşî, *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, Tahran 1334-35 hş., s. 1222; Mirzâ Mehdi Han, *Cihângüşâyî Nâdirî* (nşr. S. A. Enver), Tahran 1341, s. 188; *Tezkiretü'l-mülûk* (nşr. V. Minorovsky), London 1940, s. 54, 127, 213-214; Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, İstanbul 1306, s. 29; Abdülalî Edîbü'l-Mülk, *Daftî'ü'l-gurûr* (nşr. İrec Afşar), Tahran 1349 hş., İndeks; Cevdet Paşa, *Tezâkir* (M. Cavid Baysun), Ankara 1963, III, 21-39, ayrıca bk. İndeks; Aziz Samih, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, I, 215-220; İstanbul 1937, II, 1-6; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I-II, bk. İndeks; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, bk. İndeks; a.mlf., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1948, bk. İndeks; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, IV, bk. İndeks; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarih Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1954, s. 12-13, 38-39; G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden 1963, I, 131-139, 155-158, 191-198; *Abuşka Lûgatu veya Çağatay Sözlüğü* (haz. Besim Atalay), Ankara 1970, s. 19-20; G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 20, 170; *Derleme Sözlüğü*, Ankara 1972, V, 1159-1169; F. Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1976, s. 52, 89, 97-98, 104, 165, 168, 184; Muhammed Mün, *Ferheng-i Fârisî*, "Ağâ" md.; Rifkî Melül Meriç, "Akşehir Türbe ve Mezarları", *TM*, V (1935), s. 161; *Söz Derleme Dergisi*, İstanbul 1939, I, 81; İstanbul 1940, II, 509; Şakir Ülkütaşır, "Ağa", *İTA*, I, 114-116; Cl. Huart, "Ağa", *IA*, I, 146-147; H. Bowen, "Ağha", *El²* (Fr.), I, 253-254; D. O. Morgan, "Aqâ", *Elr.*, II, 168.

